

УДК: 811.16'37

О. В. Бабенко

ПРОБЛЕМАТИКА МІЖМОВНОЇ ЕНАНТІОСЕМІЇ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Бабенко О. В. Проблематика міжмовної енантіосемії у слов'янських мовах.

У статті проаналізовано проблеми міжмовної енантіосемії в контрастивній лінгвістиці, розглянуто класифікацію міжмовних відповідностей енантіосемічного характеру, зіставлено найбільш частотні енантіоніми в слов'янських мовах, описано міждисциплінарний аспект дослідження.

Ключові слова: контрастивна лінгвістика, омонімія, полісемія, антонімія, енантіосемія.

Бабенко Е. В. Проблематика межъязыковой энантиосемии в славянских языках.

В статье проанализированы проблемы межъязыковой энантиосемии в контрастивной лингвистике, рассмотрена классификация межъязыковых соответствий энантиосемичного

характера, сопоставлены наиболее частотные энантионимы в славянских языках, описан междисциплинарный аспект исследования.

Ключевые слова: контрастивная лингвистика, омонимия, полисемия, антонимия, энантиосемия.

Babenko O. V. Issues of interlingual enantiosemy in Slavic languages.

The article analyses the issues of interlingual enantiosemy in contrastive linguistics. It deals with the classification of interlanguage correlations of some enantiosemic nature. The most frequent enantionyms in Slavic languages are defined. The interdisciplinary aspect of the research is described.

Key words: contrastive linguistics, homonymy, polysemy, antonymy, enantiosemy.

Сьогодні сучасна лінгвістика все більшу увагу приділяє зіставному аналізу мов. Підвищений інтерес до контрастивних досліджень пояснюється не тільки їх причетністю до вирішення власне теоретичних проблем окремих мов, а й тим, що вони безпосередньо пов'язані з прагматикою: навчанням іноземним мовам, теорією і практикою перекладу, важливі для практики складання двомовних словників. Незважаючи на велику кількість публікацій В. Д. Аракіна, С. Г. Бережана, Р. О. Будагова, В. Г. Гака, М. М. Маковського, В. Н. Ярцевої, О. А. Потєбні, Н. М. Шанського, О. О. Реформатського, Д. Н. Шмелева, М. П. Кочергана, Є. О. Косих, К. В. Федорової, М. Олексича, О. М. Матрусової, А. В. Павлова та багато інших, кардинальні проблеми теорії та практики контрастивних досліджень залишаються невирішеними. На сьогодні, на думку багатьох експертів, контрастивне вивчення лексичної семантики відстає від зіставлення лексичних систем інших рівнів – фонетики та граматики, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Явище енантіосемії вперше було розглянуто в ХІХ ст. професором Харківського університету (нині Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) В. І. Шерцлем, який запропонував розуміти під енантіосемією явище, де одне і те ж слово вміщує в собі два прямо протилежні одне одному значення [10, с. 259].

У 1910 р. засновник психоаналізу З. Фрейд у статті «Про протилежні значення в первісних словах» приходиться до висновку, що поляризація семантичних значень у межах однієї мовної одиниці є результатом існування «психічної» амбівалентності, тобто протилежних бажань у людини.

У лінгвістиці немає єдиного підходу до трактування названого поняття. Деякі дослідники вважають енантіосемію внутрішньословесною антонімією, тобто непродуктивним різновидом антонімії. Формальне вираження енантіосемії – відмінності в синтаксичній або лексичній поєднуваності слова в його полярних значеннях [6, с. 29]. М. М. Шанський вважає, що це явище слід зараховувати не до внутрішньослівної антонімії, а до різновиду омонімії [9, с. 64]. Б. Т. Ганєєв (2003) пропонує термін енантіонім для мовної одиниці, який належить до явища енантіосемії,

приходить до висновку, що енантіосемія як наслідок і як причина мовних змін з'являється тільки на певному етапі полісемантизації слова й пов'язана з проблемою семантичної дифузії слова [2]. І. В. Смуцінская (2012) пропонує розглядати енантіосемію як варіант полісемії в опозиціях історичне / актуальне, мовне. О. Н. Матрусова, А. В. Павлов вважають, що енантіосемії притаманні ознаки, завдяки яким можна стверджувати, що це унікальне явище. На відміну від омонімії, енантіолексеми мають загальним компонентом значення, за яким відбувається протиставлення [4, с. 88–89].

Енантіосемія розвивається також у контексті типології смислів. Так, Л. Р. Махмутова виділяє такі семантичні групи: «починати – переставати», «дія – знищення результатів дії», «добре – погано», «більше – менше» [5, с. 24].

Мета написання статті – розглянути поняття міжмовної енантіосемії та її лінгвістичний статус у контрастивній лінгвістиці, зіставити найбільш частотні енантіоніми у слов'янських мовах, виявити їх опозиції, описати міждисциплінарний характер дослідження.

У словнику-довіднику лінгвістичних термінів Д. Е. Розенталь так витлумачує досліджуване поняття: енантіосемія (від грец. *Enantios* – протилежний, протилежний + *sema* – знак) – розвиток у слова антонімічних значень, поляризація значень [7, с. 502]. Більшість лінгвістів приходять до висновку, що розвиток двох протилежних значень з нейтрального – це найочевидніший випадок прояву енантіосемії, проте в контексті міжмовної відповідності можна говорити і про опозицію одного з розвинутих значень стосовно нейтрального значення вихідного кореня. С. Д. Хуцішвілі при зіставленні слов'янських омонімів пропонує так званий принцип формальної відповідності, який доцільно використовувати і для зіставлення енантіосем [8, с. 57].

У класифікації типів семантичних відповідностей ми спираємося на логічну схему можливих формально-семантичних відповідностей між знаками: тотожність, часткове семантичне розходження (включення і перетин) та відсутність загальної частини (виняток / диз'юнкція). Зіставлення у плані змісту може проводитися на таких основних рівнях: семантичному, синтаксичному та прагматичному. Зіставлення лексичних одиниць слов'янських мов передбачає порівняння їх семантичних структур. Міжмовні відповідності енантіосемічного характеру класифікуються на підставі виду семантичних відношень між ними (*виключення / диз'юнкції, перетину, включення*) [8, с. 59].

Семантична невідповідність може бути як наслідком розбіжностей етимологічно тотожних слів, так і результатом випадкового збігу слів різного походження. Розглянемо приклади семантичних невідповідностей, тобто вираження протилежних (антонімічних) значень словами. Ілюстрації енантіосем узяті з дисертаційної праці С. Д. Хуцішвілі, словника А. А. Лучик [3], власних спостережень, наприклад:

- *рос.* вредность – негативна властивість характеру і *болг.* вредность – цінність;
- *укр.* черствий – 1) старий, затверділий 2) холодний, байдужий про людину, *рос.* черствый – 1) старий, затверділий (про хліб і інших борошняних виробках), 2) перен. нечуйність, нечутливий (про людину), *біл.* чэрствы – черствий, твердий і *чеш.* čerstvý – шойно виготовлений, новий, свіжий;
- *рос.* бесценный – неоцінений, дорогоцінний, *біл.* неоціненний, дорогоцінний і *укр.* безцінний, *чеш.* bezcenný – те, що не становить цінності, незначний, *словац.* bezcenný – нічого не вартий, нецінний;
- *чеш.* letos – цього року і *біл.* летась – торік;
- *словац.* dvorianstvo – придворний люд і *рос.* дворянство 1) одне з вищих привілейованих станів, 2) поміщики та їхні нащадки;
- *укр.* запам'ятати, *польськ.* zapamiętać і *рос.* запомнить – забути
- *рос.* запомнить – зберегти в пам'яті, *біл.* запомніць – запомнить, *болг.* запомня – запомнить і *чеш.* zapomenout – забути, *польськ.* Zapomnieć – забути;
- *рос.* криминалист – спеціаліст з криміналістики і *польськ.* kryminalista – кримінальний злочинець;
- *чеш.* blahý – приємний, блаженний, *рос.* благой 1) той, що робить добро, 2) (устар.) щасливий, блаженний і *біл.* благі – поганий, злий.
- *рос.* уродливый – дуже негарний і *польськ.* urodziwy – гарний;
- *рос.* вонь – поганий запах і *чеш.* vůně – запах, аромат;
- *укр* и *рос.* запах і *польськ.* zapach означають властивість предметів, сприймається нюхом, тобто вони можуть називати як приємні, так і неприємні аромати, в той час як в *чеш.* zápach – це сморід, поганий запах;
- *укр.* овочі, *рос.* овощи и *чеш.* ovoce – фрукти;
- *рос.* чудный, восхитительный і *чеш.* úžasný – чудовий, дивовижний;
- *рос.* гордость і *серб.* понос – гордість.

Розглянемо приклади з семантичним включенням. Як показують спостереження, семантичні відносини включення можуть виникати в тих випадках, коли моносемант відповідає полісеманту або коли співвідносні полісеманти нерівнозначні за кількістю лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) і переносних значень.

1. Приклади, коли моносемант відповідає полісеманту:

- *рос.* интеллигенция – соціальна група, до якої входять люди, що професійно займаються розумовою працею і *польськ.* Inteligencja – 1) розум, тямущість, кмітливість, 2) інтелігенція;
- *рос.* цена – вартість и *словац.* cena 1) ціна, 2) премія, 3) приз.

2. Приклади, коли співвідносні полісеманти нерівнозначні за кількістю лексико-семантичних варіантів:

- *рос.* любить – 1) відчувати глибоку прихильність або потяг до людини, 2) отримувати задоволення від чого-небудь і *хорв.* ljubiti – 1) відчувати глибоку прихильність або потяг до людини, 2) отримувати

задоволення від чого-небудь, 3) цілувати;

• *рос.* кавалер –1) чоловік, який залицяється до дами, 2) лицар будь-якого ордену і польськ. Kawaler – 1) холостяк, 2) чоловік, який залицяється до дами, 3) лицар будь-якого ордену.

Відносини семантичного перетину спостерігаються в тих випадках, коли значення зіставлених слів як би накладаються одне на інше (тобто в них є елементи, які співпадають), але при цьому в кожного з зіставлених слів залишається семантична частина, яка не збігається, наприклад:

• *болг.* квас – 1) квас, 2) дріжджі, 3) закваска і *польск.* kwas – 1) кислота, 2) квас;

• *рос.* голый (гол) –1) нагий, 2) жебрак, бідний і *болг.* гол –1) нагий, 2) лисий;

• *рос.* пилот – 1) пілот, льотчик, 2) дистанційне керування і *польск.* pilot – 1) пілот, льотчик, 2) лоцман, 3) гід, екскурсовод, 4) дистанційне керування (ТБ);

• *болг.* срок –1) проміжок часу, 2) шкільна чверть і *рос.* срок – 1) проміжок часу, 2) тюремне ув'язнення певної тривалості.

Отже, зроблений нами огляд проблем міжмовної енантіосемії у слов'янських мовах дає змогу зробити висновок, що відповідний напрям сучасної компаративістики стрімко розвивається, удосконалюється термінологічний апарат, типологія, пропонуються різні класифікації енантіонімів (енантіосем), створюється методична база досліджень. Міжмовна омонімія та її різновид, міжмовна енантіосемія, визначають відмінності між комунікацією на рідній та нерідній мові. Випадки таких різких антонімічних відмінностей генетичних корелятивів свідчать про глибокі зміни, яких зазнали споріднені мови у процесі історичного формування й розвитку лексичних систем. Тому для забезпечення взаєморозуміння між представниками різних слов'янських культур слід враховувати можливі проблеми, пов'язані з різними видами міжмовних відповідностей омонімічного й енантіосемічного характеру.

Література

1. Бунчич Д. Энантисемия внутриязыковая и межъязыковая как проблема коммуникации [Электронный ресурс] / Даниель Бунчич // Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Германия. – Режим доступа : <http://www.uni-koeln.de/dbuncic/enantio/enantio>.
2. Ганеев Б. Т. Первоначальная энантисемия и диффузность в языке [Электронный ресурс] / Б. Т. Ганеев // Вестник Оренбургского гос. ун-та. Серия : Гуманитарные науки. – 2003. – № 4. – Режим доступа : <http://www.osu.ru/doc/1026/lang/0/num/52>
3. Лучик А. А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова / А. А. Лучик. – К. : Довіра, 2003. – 495 с.
4. Матрусова А. В. Энантисемия в славянских языках (внутри-и межъязыковая): лингво-методический аспект / А. В. Матрусова, А. В. Павлов // Русский язык как инославянский. – Белград : Славистическое общество Сербии. – 2013. – Вып. V. – С. 88–93.
5. Махмутова Л. Р. Основные типы энантисемии в современном русском языке :

автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10 02. 01. «Русский язык» / Л. Р. Махмутова. – Казань, 2009. – 33 с.

6. Новиков Л. А. Лингвистическое толкование художественного текста / Л. А. Новиков. – М. : Русский язык, 1979. – 256 с.

7. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.

8. Хуцишвили С. Д. Славянские межъязыковые омонимы : дис. ... д-ра филологии (Ph.D.) / Хуцишвили София Джумберовна. – Тбилиси, 2010. – 170 с.

9. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Просвещение, 1964. – 316 с.

10. Шерцль В. И. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии) / Викентий Иванович Шерцль // Хрестоматия по истории русского языкознания ; под ред. Ф. П. Филина. – М. : Высшая школа, 1973. – С. 259–264.